

O'RTA OSIYODA TERI LEYSHMANIOZINI O'RGANISH VA UNGA QARSHI KURASH TARIXI

Akbarov Raxmatillo Murtozali o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD)

E-mail: Saidakbar01@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0009-1703-7735>

Tel: +998930574320

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23154415>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rta Osiyoda teri leyshmaniozini o'rganish va unga qarshi kurash tarixining asosiy bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab hududda keng tarqalgan teri kasalligi haqidagi dastlabki tibbiy kuzatuvlar, uning “sart yarasi”, “pasha xurda”, “yomon jarohat” va “Pendin yarasi” kabi nomlar bilan qayd etilishi yoritiladi. Satinskiyning 1878-yildagi tadqiqotlari, 1885–1889-yillardagi Murg'ob va Pendin hududlaridagi harbiy-tibbiy izlanishlar, I. F. Rapchevskiyning klinik kuzatuvlari hamda P. F. Borovskiyning Toshkentdagi tadqiqotlariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, K. Ya. Shulgin, Ye. I. Martsinovskiy, V. L. Yakimov, N. I. Latishev va A. P. Kryukovalarning leyshmanioz etiologiyasi, epidemiologiyasi, tabiiy o'choqlari, rezervuarlari va tarqalish mexanizmlarini o'rganishdagi ilmiy faoliyati tahlil etiladi. Maqolada sovet davrida O'zbekistonda yangi yerlarning o'zlashtirilishi va aholining cho'l hududlariga ko'chirilishi natijasida teri leyshmaniozi bilan kasallanishning kuchayishi hamda unga qarshi ishlab chiqilgan epidemiologik va profilaktik chora-tadbirlar ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: teri leyshmaniozi, sart yarasi, Pendin yarasi, O'rta Osiyo, Satinskiy, I. F. Rapchevskiy, P. F. Borovskiy, V. L. Yakimov, epidemiologiya, tibbiy ekspeditsiya, tabiiy o'choq, profilaktika

THE HISTORY OF THE STUDY OF CUTANEOUS LEISHMANIASIS AND THE FIGHT AGAINST IT IN CENTRAL ASIA

Abstract: This article analyzes the main stages in the study of cutaneous leishmaniasis and the fight against the disease in Central Asia. It examines the early medical observations of the skin disease, which was referred to at different periods as “Sart ulcer,” “Pasha-khurda,” “bad sore,” and “Pendi ulcer.” Particular attention is paid to Satinsky's research in 1878, military-medical investigations conducted in the Murgab and Pendin areas in 1885–1889, the clinical observations of I. F. Rapchevsky, and the studies of P. F. Borovsky in Tashkent. The scientific activities of K. Ya. Shulgin, E. I. Martsinovskiy, V. L. Yakimov, N. I. Latishev, and A. P. Kryukova in studying the etiology, epidemiology, natural foci, reservoirs, and transmission mechanisms of cutaneous leishmaniasis are also analyzed. Particular attention is given to the epidemiological situation in Uzbekistan during the Soviet period, when the development of new agricultural lands and the resettlement of the population into desert areas contributed to an increase in the incidence of cutaneous leishmaniasis, as well as to the preventive and control measures developed to combat the disease.

Keywords: cutaneous leishmaniasis, Sart ulcer, Pendi ulcer, Central Asia, Satinsky, I. F. Rapchevsky, P. F. Borovsky, V. L. Yakimov, epidemiology, medical expedition, natural focus, prevention

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ КОЖНОГО ЛЕЙШМАНИОЗА И БОРЬБЫ С НИМ В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация: В статье анализируются основные этапы изучения кожного лейшманиоза и борьбы с ним в Средней Азии. Рассматриваются первые медицинские наблюдения за кожным заболеванием, получившим в различные периоды названия «сартовская язва», «паши-хурда», «плохая рана» и «пендинская язва». Особое внимание уделяется исследованиям Сатинского 1878 года, военно-медицинским исследованиям в Мургабском и Пендинском районах в 1885–1889 годах, клиническим наблюдениям И. Ф. Рапчевского и исследованиям П. Ф. Боровского в Ташкенте. Анализируется научная деятельность К. Я. Шульгина, Е. И. Марциновского, В. Л. Якимова, Н. И. Латишева и А. П. Крюковой в изучении этиологии, эпидемиологии, природных очагов, резервуаров и механизмов распространения кожного лейшманиоза. Отдельное внимание уделено эпидемиологической ситуации в Узбекистане в советский период, связанной с освоением новых земель и переселением населения в пустынные районы, а также разработанным мерам профилактики и борьбы с заболеванием.

Ключевые слова: кожный лейшманиоз, сартовская язва, пендинская язва, Средняя Азия, Сатинский, И. Ф. Рапчевский, П. Ф. Боровский, В. Л. Якимов, эпидемиология, медицинская экспедиция, природный очаг, профилактика

KIRISH

Leyshmanioz odam va hayvonlarda uchraydigan kasallik bo'lib, ko'proq tropik va subtropik iqlimli mintaqalarda qayd etiladi. Kasallikni leyshmaniya deb nomlangan parazit qo'zg'atadi va iskabtopar (chivin)lar orqali yuqadi. Infeksiya manbai kemiruvchilar hisoblanadi.

Leyshmaniozning ikki xil turi mavjud:

- Visseral leyshmanioz;
- Teri leyshmaniozi.

Visseral leyshmanioz “kala-azar” deb ham yuritiladi. Kasallikning bu turi bilan ko'proq bolalar kasallanadi. Kasallik nomi uning qo'zg'atuvchisini birinchi bo'lib topgan ingliz vrachi Uilyam Leyshman nomidan olingan. Visseral leyshmanioz surunkali kechadi va ichki a'zolar jiddiy zararlanadi. Damba-dam isitma xurujlari, jigar va taloqning nihoyatda kattalashuvi, anemiya hamda juda ozib ketish kasallikka xos alomatlaridir. Ko'pincha o'lim holatlari kuzatiladi.[1]

Teri leyshmaniozi adabiyotlarda “yomon jarohat”, “Borovski kasalligi” kabi nomlar bilan uchraydi. Leyshmaniya yuqqan iskabtopar odam badanini chaqib, g'udda (do'mboqcha) hosil qiladi, keyinchalik bu g'udda yaraga aylanadi. Infeksiya leyshmaniya yuqqan kemiruvchi hayvonlar – qum sichqoni, yumronqoziq va boshqalardan, shuningdek, kasal kishilardan tarqaladi.

Teri leyshmaniozining ikki xili uchraydi:

1. Shaharga xos xili (quruq xili);
2. Cho'lga yoki qishloqqa xos xili (ho'l xili).[2]

O'rta Osiyoda teri leyshmaniozini o'rganish tarixi XIX asrning ikkinchi yarmiga borib taqaladi. Rus shifokorlari hududda uchraydigan o'ziga xos teri kasalligi haqida avvaldan ma'lumotga ega bo'lgan bo'lsalar-da, kasallik bilan amaliy jihatdan yaqindan tanishish 1865-yilda Toshkentning, keyinchalik esa Qo'qon xonligi hududlarining Rossiya imperiyasi tomonidan

egallanishidan keyin kuchaydi. O'sha davr rus tibbiy adabiyotida mazkur kasallik asosan “sart yarasi” (саптовская язва) nomi bilan yuritilgan.

O'rta Osiyoda teri leyshmaniozini ilmiy jihatdan o'rganishning dastlabki bosqichi 1878-yilda harbiy shifokor Satinskiyning tadqiqotlari bilan bog'liq. U “Военно-медицинский” jurnalining 131-jildida “Toshkent yarasi yoki sartlar kasalligi Pasha xurda” nomli maqolasini e'lon qilib, Toshkentda keng tarqalgan mazkur kasallik haqida batafsil ma'lumot berdi.[3] Satinskiy kasallikning xalq orasida “pasha xurda”, “yomon jarohat” kabi nomlar bilan atalishini, uning Toshkent shahri hamda Chirchiq daryosi havzasidan sug'oriladigan hududlarda tarqalganini qayd etgan. Tadqiqotchi kasallikning tarqalishi, klinik belgilari va kechishi, oqibatlari, patologik anatomiyasi, etiologiyasi, unga moyillik sabablari, diagnostikasi hamda davolash masalalarini yoritgan. Shuningdek, u kasallikni moxov va tugunli sifiliddan farqlashga e'tibor qaratgan. Satinskiy tadqiqotining muhim jihatlaridan biri mahalliy tabiblarning kasallikni davolash tajribasini ham qayd etganidir. Ularning davolash usullarida sulema, kinovar, mishyak, mis kuporasi va ispan pashshasi kabi moddalar qo'llanilgani haqida ma'lumot bergan.

Keyingi bosqichda kasallikning harbiylar orasida keng tarqalishi uni yanada chuqurroq o'rganishga sabab bo'ldi. 1885-yilda rus qo'shinlarining Murg'ob ekspeditsiyasi vaqtida teri yarasi juda katta miqyosda tarqalib, ayrim ma'lumotlarga ko'ra, ekspeditsiya otryadining 85–100 foizigacha qismini zararlagan. Kasallikning bunday keng tarqalishi bemorlarni Tiflisga evakuatsiya qilish va u yerda maxsus tibbiy kuzatuvlar olib borishni taqozo etdi. Gaudelin, Lunkevich, Neuymn va boshqa shifokorlar ushbu kasallikni o'rganish bilan shug'ullandilar.[4. – B.5]

Murg'obdagi epidemiologik vaziyatning og'irligi sababli 1886-yilda L.L. Geydenreyx Murg'ob otryadiga maxsus xizmat safariga yuborildi. U kasallikning epidemiologiyasi va klinik kechishini o'rgandi hamda Murg'obda uchrayotgan teri yarasi ilgari ma'lum bo'lgan sharq yarasi bilan bir xil kasallik ekanligini ko'rsatdi. Keyinchalik Geydenreyx ushbu masalaga bag'ishlangan “Pendin yarasi” nomli monografiyasini nashr ettirdi.

Murg'ob hududidagi tadqiqotlar I. F. Rapchevskiy faoliyati bilan davom ettirildi. U 1887–1889-yillarda O'rta Osiyoda Pendin yarasini o'rgandi. Ayniqsa, hozirgi Taxtabozor qishlog'i yaqinidagi Murg'ob daryosi vodiysida joylashgan Pendin vohasida kasallik askarlar orasida keng tarqalgan edi. Rapchevskiy kasallikning ko'plab holatlarini kuzatib, uning klinik va etiologik xususiyatlarini aniqlashga harakat qildi. Manbalarda uning 376 nafar bemorni kuzatgani va ularda jami 8708 ta yara qayd etgani ko'rsatiladi. Keyingi tadqiqotlarida u papulalar (chivin chaqqandan keyin hosil bo'lgan tuguncha) sharbatini tekshirib, kasallik qo'zg'atuvchisini bakteriyalar bilan bog'lashga harakat qilgan.[5]

Teri leyshmaniozini ilmiy jihatdan o'rganish tarixida Pyotr Fokich Borovskiyning Toshkentdagi tadqiqotlari alohida o'rin tutadi. Borovskiy 1892-yilda Toshkentga kelib, harbiy gospitalda faoliyat yurita boshladi. Uning bakteriologiya sohasidagi tayyorgarligi teri kasalligini mikroskopik jihatdan chuqur tadqiq etish imkonini berdi. 1894-yildan boshlab u “sart yarasi”ning etiologiyasini maxsus o'rgana boshladi. Papula va yaralardan olingan materiallarni mikroskop ostida tekshirish jarayonida u ilgari bakteriyalar sifatida qaralgan tuzilmalardan farq qiluvchi parazitar tanachalarni aniqladi.

1895-yil oxiridan Borovskiy papulalar va yaralardan olingan materiallarni tomizilayotgan tomchi usulida muntazam tekshira boshladi. 1897-yildan esa maxsus fiksatsiya usullaridan foydalanib, parazitlarni to'qima kesmalarida ham kuzatishga muvaffaq bo'ldi. Natijada u mazkur

kasallikning bakterial emas, balki parazitar tabiatga ega ekanligini ko'rsatuvchi muhim dalillarni to'pladi.

Borovskiyning tadqiqotlari 1898-yilda ilmiy jamoatchilikka taqdim etildi. U Pirogov nomidagi Rus jarrohlik jamiyatida “Sart (sharq) yarasining etiologiyasiga doir” mavzusida ma'ruza qilib, o'zining mikroskopik preparatlarini namoyish etdi. Shu tariqa Toshkentda olib borilgan kuzatuvlar teri leyshmaniozining etiologiyasini ilmiy asosda aniqlash yo'lidagi muhim bosqichga aylandi.[4]

Borovskiyning xulosalari keyingi tadqiqotchilar tomonidan ham tekshirilib, rivojlantirildi. Jumladan, 1902-yilda K. Ya. Shulgin tomonidan e'lon qilingan tadqiqot muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shulgin Borovskiyning Toshkentdagi kuzatuvlarini tasdiqlash bilan birga, xuddi shu parazitni Seraxs va Termiz hududlarida ham aniqladi. Bu kuzatuvlar teri leyshmaniozining faqat Toshkentga xos mahalliy kasallik emas, balki O'rta Osiyoning boshqa hududlarida ham uchrashini ko'rsatdi.[4. – B. 20.]

1904-yilda Ye. I. Martsinovskiy va S. L. Bogrov leyshmaniyalarni yanada chuqurroq o'rganib, ularning morfologik xususiyatlarini tasvirladilar va Rossiyada leyshmaniyalarning dastlabki mikrofotografiyalaridan birini taqdim etdilar. Ularning tadqiqotlari Borovskiy kuzatuvlarining ilmiy jihatdan mustahkamlanishiga xizmat qildi. Biroq ushbu ishning aynan O'rta Osiyoning qaysi hududida olib borilgani mazkur manbada ko'rsatilmagan. Shu sababli uni bevosita O'rta Osiyo ekspeditsiyasi sifatida emas, balki Borovskiy kashfiyotining keyingi ilmiy rivoji sifatida baholash maqsadga muvofiq.

XX asr boshlariga kelib, teri leyshmaniozini O'rta Osiyo miqyosida tizimli ravishda o'rganish zarurati kuchaydi. Shu nuqtayi nazardan V. L. Yakimovning Turkiston o'lkasidagi ekspeditsiyasi alohida ahamiyatga ega. 1912-yil oxirida Yakimov Turkiston o'lkasida odamlar va hayvonlarning tropik kasalliklarini o'rganish bo'yicha ekspeditsiya tashkil etdi. U N. I. Shoxor va boshqa xodimlari bilan birgalikda Ashxobod, Termiz, Andijon, Samarqand, Buxoro va Toshkent hududlarida tadqiqot olib bordi. Ekspeditsiya davomida bezgak, odam va hayvonlardagi leyshmanioz hamda boshqa yuqumli kasalliklar o'rganildi.

Yakimov ekspeditsiyasining teri leyshmaniozini o'rganish tarixidagi ahamiyati shundaki, tadqiqotlar alohida bir shahar yoki voha doirasidan chiqib, Turkiston o'lkasining bir necha hududlarini qamrab olgan kompleks ekspeditsion tadqiqot tusini oldi. Yakimov Borovskiyning Toshkentdagi dastlabki kashfiyotiga ham murojaat qilib, 1913-yilgi O'rta Osiyo ekspeditsiyasi davomida Borovskiy saqlab qolgan 1890-yillardagi preparatlarni ko'rib, ularda leyshmaniyalar mavjudligini tasdiqladi. Keyinchalik Yakimov va uning xodimlarining tadqiqotlari umumlashtirilib, 1914–1915-yillarda nashr etildi. Ularning odamlar va hayvonlar leyshmanioziga bag'ishlangan monografiyasi ushbu yo'nalishdagi muhim ilmiy ishlardan biriga aylandi.[1]

Keyingi davrda tadqiqotlar kasallikning nafaqat etiologiyasi va klinikasini, balki epidemiologiyasi, tabiiy o'choqlari va profilaktikasini aniqlashga qaratildi. Xususan, 1933-yilda Gitelson Marvda teri leyshmaniozining epidemiologiyasi, klinikasi va davolanishini batafsil o'rgandi. U kasallikning lupoid shaklini birinchi marta tasvirlab, uning klinik xususiyatlarini keng tahlil qildi. Gitelson va Daal-Berg tomonidan inokulyatsiyaning profilaktik usul sifatida qo'llanilishi esa kasallikning oldini olish va immunitet masalalarini o'rganishga yangi imkoniyat yaratdi.[6]

Shu bilan birga, O'rta Osiyoda teri leyshmaniozining tabiiy o'choqlarini aniqlash va kasallikka qarshi kurash choralarini ishlab chiqishda N. I. Latishev va uning rafiqasi A.P. Kryukovning 1938-yilda Turkmanistondagi ekspeditsiyalari muhim o'rin egalladi.

Tadqiqotchilar Pendin yarasining oʻtkir nekrozlanuvchi shaklini tipik zoonoz sifatida asoslab, kasallikning tabiiy rezervuarlari choʻl va yarimchoʻl kemiruvchilari ekanligini aniqladilar. Jumladan, nozik barmoqli yumronqoziq, katta qumchuq va qizildum qumchuq kabi kemiruvchilar oʻrganildi. A. P. Kryukova tajribalari orqali bemorlardan sogʻlom kemiruvchilarga Phlebotomus (iskabtopar) chaqishi vositasida Leishmania tropica yuqishi koʻrsatildi.[7. – B. 248]

Latishev va uning xodimlari bundan tashqari kasallikning tabiiy oʻchoqlariga qarshi amaliy kurash choralarini ham sinab koʻrdilar. Xususan, yarimchoʻl hududlarda kemiruvchilarni yoʻq qilish orqali kasallanishni keskin kamaytirishga erishildi. Mazkur tajriba keyinchalik Termiz tumanida M.Ye. Timofeyeva tomonidan ham takrorlanib, ijobiy natija bergan. Shu tariqa Oʻrta Osiyoda teri leyshmaniozini oʻrganish dastlabki klinik kuzatuvlardan boshlab, etiologik tadqiqotlar, ekspeditsion izlanishlar, kasallikning tabiiy oʻchoqlarini aniqlash va amaliy profilaktika choralarini ishlab chiqishgacha boʻlgan murakkab ilmiy jarayonni bosib oʻtdi.

Sovet mustamlakachiligi yillarida Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligida paxta monokulturasini hukmron boʻlgani maʼlum. Ikkinchi jahon urushidan keyin paxta yetishtirishni yana kuchaytirishga intilib, shu maqsadda choʻl hududlaridagi qoʻriq yerlarni oʻzlashtirishga qaratilgan bir qator qarorlar chiqardi. Ularning eng muhimlaridan biri VKP(b) va SSSR Ministrlar Sovetining “1950- yilda Oʻzbekistonda paxtachilikni rivojlantirish istiqbollari toʻgʻrisida”gi 27-sonli qarori boʻldi. Ushbu qaror ijrosini taʼminlash maqsadida Oʻzbekiston VKP(b) va Ministrlar Soveti tomonidan Respublikada 165,7 ming gektar yangi yerlarni oʻzlashtirish belgilandi. XX asrning 50-yillaridan boshlab Fargʻona vodiysi, Toshkent va Samarqand viloyatlari hududida yangi yerlarni oʻzlashtirishga faol kirishildi.[8]

Ammo, Oʻzbekistonda qoʻriq yerlarni oʻzlashtirishning shoshma-shosharlik bilan amalga oshirilishi, choʻl hududlariga koʻplab aholini koʻchirib keltirilishi bir qator tibbiy muammolarni ham keltirib chiqargan. Koʻchirilgan aholi uchun turar-joylarda kemiruvchilar va izkabtopar (chivin)larning koʻpligi aholi orasida leyshmanioz bilan kasallanish darajasini oshirib yuborgan.

Oʻzbekiston hududida 1953-yilgacha leyshmanioz bilan kasallanish epidemiya darajasida boʻlmagan. Mazkur yilgacha Buxoro vohasida teri leyshmaniozi umuman qayd etilmagan. Aholining qumsichqonlar hududiga kirib borishi teri leyshmaniozi bilan kasallanish bilan birga kechdi. 1953-yilda Buxoro viloyatining 124 ta aholi punktida 885 nafar bemor roʻyxatga olingan [9]. Viloyatda 1953-yildan 1962-yilgacha 300 ta aholi punktida qishloq tipidagi teri leyshmanioziga chalingan 3500 nafar kishi qayd etilgan. 1962-yilning oʻzida 88 ta aholi punktida 231 nafar kishi kasallangan. [9]

1960-yilda Toshkent viloyati, Mirzachoʻl va Yangiyer hududidagi 10 ta aholi punktida qishloq tipidagi teri leyshmaniozining 423 ta holati roʻyxatga olingan. [9]

1960 – 1962-yillarda Toshkent viloyatida 15 ta aholi punktida tahminan 1500 kishi, Surxandaryo viloyatida 300 ta aholi punktida 9000 ga yaqin kishi teri leyshmaniozi bilan kasallangan. 1953 – 1962-yillarda kasallanishning Respublika boʻyicha koʻrsatkichi tahminan 600 ta aholi punktida 14 ming nafarni tashkil etgan. [9]

Oʻzbekiston SSR Sogʻliqni saqlash vazirligi huzuridagi “Eksperimental tibbiy parazitologiya va gelmintologiya ilmiy-tadqiqot instituti” teri leyshmanioziga qarshi kurash uchun tibbiy-strategik rejasi ishlab chiqilib unga koʻra:

- Aholi manzilgohlari va qumsichqonlar koloniyalarini xaritalash;
- qumsichqonlarning in yoʻlaklariga zaharlangan bugʻdoy doni va rux fosfidi sepish;
- zaharlash samaradorligini nazorat qilib, 4, 5 va 10-oylarda 2 marta, 7, 8, 9-oylarda 3 marta tekshirish;

- aholi punktlarida chivinlarsiz hudud yaratash uchun dudlash ishlarini amalga oshirish;
- leyshmaniyalarning chivin orqali odamdan odamga yuqishini oldini olish uchun iyul oyidan boshlab, oktyabr oyigacha har 10 kunda bir marta xonadonma-xonadon yurib yalpi ko‘rik o‘tkazish. Sentabr oyidan boshlab maktab o‘quvchilarini har 10 kunda tekshirish;
- bemorlarni davolash uchun leymanioz kabinetlari, ko‘chma tibbiy bo‘linmalar tuzish kabilar belgilab olindi.[9]

XULOSA

Amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

O‘rta Osiyoda teri leyshmaniozini o‘rganish tarixi XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan bo‘lib, dastlab kasallikning klinik belgilari, tarqalish hududlari va davolash usullarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar keyinchalik uning etiologiyasi, epidemiologiyasi, tabiiy o‘choqlari va profilaktikasini o‘rganishga yo‘naltirildi. Satinskiy, L. L. Geydenreyx, I. F. Rapchevskiy kabi tadqiqotchilarning izlanishlari kasallikning klinik va epidemiologik xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, P. F. Borovskiyning Toshkentdagi tadqiqotlari teri leyshmaniozining qo‘zg‘atuvchisi parazit ekanligini ilmiy asoslashda muhim bosqich bo‘ldi. Uning mikroskopik kuzatuvlari keyingi tadqiqotchilar tomonidan tasdiqlanib, rivojlantirildi.

XX asr boshlaridan boshlab O‘rta Osiyoda teri leyshmaniozini o‘rganish hududiy jihatdan kengayib, kompleks ekspeditsion tadqiqotlar shaklini oldi. V. L. Yakimov va boshqa tadqiqotchilarning ekspeditsiyalari kasallikning odam va hayvonlar orasida tarqalishi, tabiiy o‘choqlari hamda qo‘zg‘atuvchisining xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi. 1930-yillarga kelib esa tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri kasallikning tabiiy rezervuarlarini aniqlash va ularga qarshi kurash choralarini ishlab chiqish bo‘ldi. N. I. Latishev va A. P. Kryukovanning tadqiqotlari natijasida cho‘l va yarimcho‘l kemiruvchilarining teri leyshmaniozining tabiiy o‘choqlaridagi epidemiologik ahamiyati hamda iskabtoparlarning kasallik tarqalishidagi roli aniqlashtirildi.

O‘zbekistonda sovet davrida qo‘riq va bo‘z yerlarni o‘zlashtirish, cho‘l hududlariga aholining ko‘chirilishi hamda yangi aholi manzilgohlarining tashkil etilishi teri leyshmaniozining epidemiologik vaziyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Xususan, 1950-yillardan boshlab Buxoro, Toshkent, Mirzacho‘l, Yangiyer va Surxondaryo hududlarida kasallanish holatlarining keskin ortgani kuzatildi. 1953–1962-yillarda respublika bo‘yicha qariyb 600 ta aholi punktida 14 ming nafar kishining teri leyshmaniozi bilan kasallanganligi kasallikning o‘sha davrdagi jiddiy tibbiy-ijtimoiy muammo bo‘lganini ko‘rsatadi.

Kasallikning keng tarqalishi natijasida unga qarshi kurash tizimli tus oldi. O‘zbekiston SSR Sog‘liqni saqlash vazirligi huzuridagi Eksperimental tibbiy parazitologiya va gelmintologiya ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan aholi manzilgohlari va kemiruvchilar koloniyalarini xaritalash, kemiruvchilarga qarshi dezinfeksiya va deratizatsiya tadbirlarini amalga oshirish, aholini muntazam tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish, bemorlarni davolash hamda maxsus tibbiy bo‘linmalar tashkil etish kabi kompleks chora-tadbirlar belgilandi.

Shunday qilib, O‘rta Osiyoda teri leyshmaniozini o‘rganish jarayoni dastlabki klinik kuzatuvlardan boshlab, kasallik qo‘zg‘atuvchisini aniqlash, uning tabiiy o‘choqlari va rezervuarlarini o‘rganish, epidemiologik monitoring hamda amaliy profilaktika va davolash tizimini shakllantirishgacha bo‘lgan murakkab ilmiy-tibbiy jarayonni qamrab oldi. Ushbu tadqiqotlar natijasida teri leyshmanioziga qarshi kurashda tibbiy yondashuv bilan bir qatorda,

kemiruvchilar va iskabtoparlarga qarshi kurash, aholi yashash hududlarini nazorat qilish va muntazam epidemiologik kuzatuv olib borishning muhimligi asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Л ҳарфи. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, – Б. 73-74.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Ё ҳарфи. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, – Б. 17.
3. Д-ра Сатинского. Ташкентская язва или сартовская болѣзнь паша-хурда (яманъ джагарагать). // Военно-медицинский журнал. – Т. 131, ч. 2. – С. 184–213.
4. Боровский П. Р. Кожный лейшманиоз / под ред. и со вступ. ст. Н. И. Ходжкина. – М.: Государственное издательство медицинской литературы, 1949. – 80 с.
5. [Рапчевский, Иван Филиппович](#) [Murojaat qilingan sana: 11.06.2026]
6. Гительзон И. И., Кожный лейшманиоз, Ашхабад, 1933.
7. Кассирский И. А. Проблемы и ученые (деятели русской и советской медицины). – М.: Государственное издательство медицинской литературы (Медгиз), 1949. – 311 с.
8. Jumayev J.B., Tilavova G.L. O‘zbekistonda yangi yerlarni o‘zlashtirilishi va ko‘chirish jarayonlari tarixidan // *International Journal of Economy and Innovation*. – 2024. – Vol. 43. – B. 11. // https://www.gospodarkainnowacje.pl/index.php/issue_view_32/article/view/2196
9. O‘zbekiston Ilmiy-texnika va tibbiyot hujjatlari milliy arxivi. 302-fond, 1-ro‘yxat, 27-ish, 1–5-varaqlar